

Marin BUOVAC
Zadar, Đure Basaričeka 4
marin.buovac@zd.t-com.hr

UDK: 821:39
Stručni rad
Professional paper
Primljeno: 29. listopada 2025.

Narodne predaje, usmene tradicije, lokalne memorije i legende o rimskim amfiteatrima i gladijatorskim igramama na području istočnojadranske obale

SAŽETAK

Narodne predaje, usmene tradicije, lokalne memorije i legende mogu biti važan pokazatelj i indikator za postojanje određenog arheološkog lokaliteta na stanovitom području. Međutim, bez obzira što lokalno stanovništvo određenog kraja neće moći sasvim precizno definirati stanovitu arheološku pojavu, ipak valja naglasiti kako u njihovim pričama se krije određen survival povijesne zbilje, koji se godinama zahvaljujući upravo spomenutim pričama i legendama očuvao, i samim time, oteo zaboravu. Upravo zbog toga što su se spomenute priče prenosile s koljena na koljeno valja naglasiti kako se prvotna verzija priče i nama sada sačuvane znaju uvelike razlikovati zbog različitih upliva (obogaćivanje priča, umetanje pojedinih osobnih odrednica, bujna mašta), stoga nisu uvijek morale u potpunosti odgovarati povijesnoj zbilji. Proučavajući pojavu gladijatorskih igara i amfiteatara na prostoru današnje Hrvatske, zabilježene su određene pojave, koje možemo vezati uz pojmove usmene tradicije i lokalne memorije. Interdisciplinarnim naporima (povijest, arheologija, crkvena povijest, arhivska građa, etnologija, književnost, toponimija) u predstojećem tekstu dajemo prikaz rimskih amfiteatara, koje dobivamo na temelju sačuvane usmene tradicije i lokalne memorije.

KLJUČNE RIJEČI: *amfiteatar, gladijatorske igre, arheološka nalazišta, usmena tradicija, lokalna memorija*

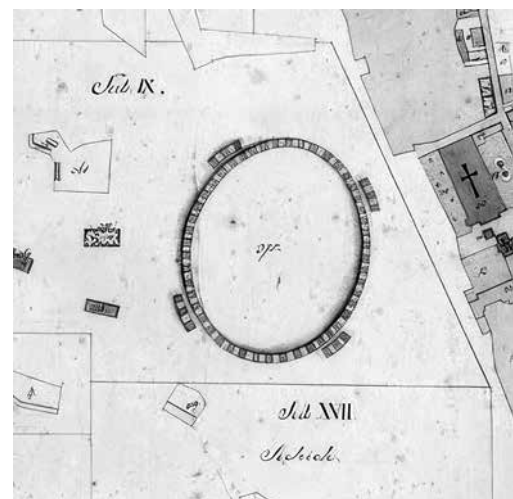

Slika 1. i 2. Pogled na unutrašnji i vanjski plašt rimskog amfiteatra u Puli

Rimski amfiteatar na području današnje Pule jedno je od najmonumentalnijih spomenika iz vremena rimskog vladanja na području prostranoga Rimskog Carstva. Stručnjaci pretpostavljaju da je sagrađen u vrijeme cara Augusta, dok u građevinskim fazama i nadogradnjama za vrijeme vladavine cara Klaudija i Vespazijana dobiva svoj konačni oblik. Međutim, u našoj znanstvenoj literaturi ne postoji sasvim ujednačeno mišljenje o vremenu gradnje ovog impozantnog zdanja. Tek bi sustavna istraživanja spomenutog prostora mogla potvrditi ili opovrgnuti ovdje iznesena mišljenja i stajališta o konačnom vremenu gradnje rimskog amfiteatra u Puli. Također ne postoji nikakav povijesni izvor ili natpisna građa, koji bi s velikom sigurnošću mogli vremenski atribuirati pojedinu građevinsku fazu, odnosno, izgradnju rimskog amfiteatra na području današnje Pule.

U nedostatku bilo kakvih konkretnijih databilnih odrednica, koje možemo vezati uz gradnju polatičkog amfiteatra, valja stoga kritički ispitati pojedine informacije sadržane u usmenoj tradiciji i lokalnoj memoriji, koje su neposredno vezane uz tematiku gradnje spomenutog amfiteatra. Naime, do današnjih dana ostalo nam je svega nekoliko priča, usmenih tradicija i lokalnih memorija sačuvano, na temelju kojih ćemo u predstojećem radu uznastojati dekodirati i rekonstruirati povijesnu zbilju vezanu uz fenomen nastanka polatičkog amfiteatra. Povijesno zasvjedočena ličnost *Antonia Caenis* radila je kao pisar, odnosno, osobna tajnica u carskom uredu u Rimu. Zahvaljujući svojem predanom radu upoznaje cara Vespazijana s kojim ulazi u ljubavnu aferu. Prema povijesnim podacima kojima raspolažemo možemo reći da

Antonia Cenida predstavljala njegovu nevjenčanu suprugu, međutim, jasno je da se car nije mogao oženiti s oslobođenom ropkinjom. Ona je imala sveprisutan utjecaj na odluke cara Vespazijana, zbog čega je u rimskoj državi nakupljeno ogromno bogatstvo i zavladao opće blagostanje i prosperitet. *Antonia Cenida* boravila je uglavnom na prostoru Rima i Pule, gdje je uglavnom nadzirala i upravljala carskim posjedima na području Istrije. Prema mjesnoj tradiciji, upravo je ona utjecala na cara Vespazijana glede konačne izgradnje rimskog amfiteatra u Puli, kao i podizanja obližnjeg Velikog scenskog kazališta (Starac, 2010, 39-40). Drugim riječima, iz navedene mjesne tradicije proizlazi kako je povijesno zasvjedočena libertinka *Antonia Cenida* utjecala na završetak izgradnje rimskog amfiteatra u Puli, čime je određena i vremenski atribuirana njegova završna građevinska faza. Također se njezin značaj i utjecaj očituje u izgradnji rimskog teatra na prostoru Pule, čime je prema spomenutoj usmenoj tradiciji i lokalnoj memoriji također određena njegova vremenska atribucija.

Slika 3. i 4. Nadgrobnni spomenik Antonije Caenis i tlocrt rimskog amfiteatra u Puli

Povijesna priča o mučeništvu sv. Germana također je usko povezana s rimskim amfiteatom u Puli. Naime, sv. German mučen je u vrijeme vladavine rimskog cara Numerijana (283. – 284. g.) kada su ujedno i brojni

drugi sveci, poput sv. Servulusa iz Trsta i sv. Pelagija iz Novigrada, položili svoje živote u znak kršćanske vjere. Legenda o mukama sv. Germana, koja je nastala u V. – VI. stoljeću bila je uključena u svim važnijim srednjovjekovnim zbirkama životopisa kršćanskih svetaca, kao što je primjerice *Magnum legendarium Austriacum* - pohranjen u brojnim austrijskim samostanima. Prema spomenutim povijesnim izvorima sv. German je možda bio biskup grada Pule, mada se dotičan podatak nigdje izriječno ne spominje. Bez obzira što sv. German potječe iz ugledne i dobrostojeće obitelji iz Pule, svoj život posvećuje kršćanskoj vjeri i molitvi. Jedne večeri, dok se molio u miru i tišini svoje sobe, božanski glas najavio je da bi se trebao javno suprotstaviti vlasti Antonina, gradskog upravitelja, koji je bio okrutan progonitelj kršćana. Sljedećeg jutra, nakon što je susreo Antonina na ulici, on mu je uputio nekoliko riječi, na temelju kojih biva uhićen. Antonin naređuje svojim stražarima da uhite Germana i da mu stave teške željezne okove oko ruku, nogu i vrata. On je tada bio bačen u najdublje tamnice, gdje je u potpunom mraku proveo tri dana i noći, bez kruha ili vode. Nakon toga u sklopu rimskog amfiteatra u Puli podliježe najstrašnijim mučenjima dok konačno na prijedlog vijećnika Jovinijana nije osuđen na smrtnu kaznu odrublivanjem glave. Vojnici ga izvode izvan građevine rimskog amfiteatra i odvođe na cestu koja vodi prema Nezakciju, gdje mu je odrubljena glava u skladu s izrečenom presudom. Na spomenutom mjestu posvećena mu je kapela, koja u potpunosti razrušena u XIX. stoljeću, zbog čega nam je ostao samo još toponim (sanktorem) u čast sv. Germana sačuvanim (Starac, 2010, 42-43).¹

Ponešto drugačiju kršćansku predaju predstavlja legenda o sv. Klementu na području francuskog grada Metza (antički *Divodurum*), koji je spomenuti kraj oslobodio od brloga zmija, odnosno zmaja (tzv. “*Graoully*”) koji se nalazio na prostoru tamošnjeg rimskog amfiteatra. Tim činom je tamošnje

¹ Što se tiče toponomastičke građe, postavlja se pitanje postoji li možebitna predaja o rimskom amfiteatru na području rimskog Burnuma, današnjih Ivoševaca, koja je utkana u toponim Kraljeve zviri, koji se nalazi na prostoru tamošnjeg vojnog amfiteatra. Pritom bi se narodni termin „kralj“ odnosio na osobu rimskog cara, u čiju su se čast priređivale gladijatorske i druge vrste igara, dok bi termin „zviri“ označavao divlje i razjarene zvijeri, koje su bile sastavnim dijelom, odnosno, programom spomenutih spektakla u rimskim amfiteatrima (venatio). Sličnu toponomastičku građu također pronalazimo na mjestima pojedinih legijskih ili augzilijarnih logora, na kojima možemo očekivati građevinu rimskog amfiteatra, stoga bi spomenutim toponimima valjalo u tom kontekstu posvetiti više znanstvene pozornosti.

Slika 5. i 6. Legenda o sv. Klementu i pogled na amfiteatar u današnjem Metzu

stanovništvo napustilo pogansku vjeru i trajno je pristupilo kršćanstvu (Tripps, 2006, 88-89). Također na prostoru današnje Velike Britanije postoji usmena tradicija i lokalna memorija, koju vezujemo uz građevinu rimskog amfiteatra. Naime, na temelju čuvene legende o kralju Arthuru znanstvenici smatraju da je legendarni okrugli stol morao biti povećih dimenzija, budući da se oko njega okupljalo više od tisuću ljudi. U VI. stoljeću fratar po imenu Gildas pisao je o Arthurovu životu, a spominjao je *Grad legija* i svetište unutar njega (Ashe, 1987, 18, 110). Upravo je rimski amfiteatar u Chesteru (*Deva Victrix*) mogao biti lokacija Arthurova legendarnog okruglog stola, odnosno, čuvenog dvora Camelota. Međutim, kao možebitna lokacija Arthurova legendarnog okruglog stola također se pojavljuje prostor rimskog amfiteatra u Caerleonu (*Isca Augusta*) na području današnjeg Walesa (Cremin, 2007, 190). Ne ulazeći u rasprave o možebitnim lokacijama i ubikacijama ovdje obrađivanih

Slika 7. i 8. Usporedba rimskog amfiteatra u Caerleonu i Arthurovog okruglog stola

referenata, dužnost nam je ipak upozoriti na važnost, kontrastiranje (prostorno, vremensko, tematsko) i možebitne analogije između pojedinih usmenih tradicija i lokalnih memorija vezanih uz građevine rimskih amfiteatara.

Vrijednu građu predstavlja istarska predaja o vilama koje su gradile rimski amfiteatar u Puli. Naime, spomenuta usmena tradicija i lokalna memorija kaže da su u jednoj jedinjoj noći vile odlučile sagraditi svoj grad, Divić grad, pa su, od kada je pao mrak sve do zore, nosile kamenje s Učke i marljivo slagale red po red kamenja. I polagano je nicala arena. Taman pred zoru trebalo je areni napraviti krov, ali ih je prekinuo pijetao. U trenutku kada je zakukurikao, vile su pobjegle da ih ljudi ne vide i tako je arena je ostala bez krova. One koje su u tom trenutku nosile kamenje s Učke ispustile su kamenje pa je po cijeloj Istri ostalo pobacano kamenje (Usporedi: Bošković-Stulli, 1959, 119-120). Postavlja se pitanje jesu li slavenske doseljeničke skupine oblikovale predaju o vilama kao graditeljicama rimskog amfiteatra u Puli ili je dotična predaja duboka i organska svojina okolnog hrvatskog pučanstva iz ponešto kasnijeg razdoblja. Rimski amfiteatar u Puli slavensko pučanstvo naziva Divić, odnosno, Divič, što ujedno potvrđuje iskaz njemačkog putopisca Kohla. Naime, spomenuti njemački putopisac, koji je sredinom XIX. stoljeća putovao područjem istočno-jadranske obale zapisuje sljedeće: “Neke smo ljude nagovorili i pitali ih kako oni nazivaju ovu građevinu. “Pole Divić (Pole Divitsch)” – odgovorili su. Iako sam već od početka mislio da osnovno slavensko pučanstvo mora bez sumnje imati svoje slavensko ime za ovo divovsko zdanje što ga svakog dana gleda i kojemu je slava raširena dakako daleko po čitavome kraju, te iako sam već u mnogim opisima tragao za tim slavenskim nazivom amfiteatra, ipak ga još nigdje nisam bio našao. “Divić” znači ilirski “čudo”, a “Pole Divić” znači otprilike “Čudo od Pule”. Moji pulski prijatelji rekli su mi da njihovi zemljaci ime “Pole Divić” često svode na kraći oblik “Divić” i u običnom slavenskom govoru nazivaju amfiteatar naprosto “Divić” (čudo)” (Kohl, 1856, 479).²

U svojem pjesničkom opusu Vladimir Nazor također u nekoliko navrata spominje istarsku predaju o postanku i izgradnji rimskog amfiteatra u

² Sukladno navedenom, talijanski termin za zdanje rimskog amfiteatra u Puli glasi “Orlandina”.

Slika 9. i 10. Prikaz kraljevića Marka i vila povezanih sa amfiteatom u Puli

Puli: „Rimski amfiteatar u Puli zove naš puk u Istri Divičin grad (grad djevojaka)“. Ovdje etimološki izvedena pretpostavka o mogućem nazivu građevine polatičkog amfiteatra, koju Vladimir Nazor povezuje sa divicama (djevojkama), odnosno, možebitnim vilama zasad možemo vrednovati samo kao bukoličko pjesničko ostvarenje. Također uz građevinu rimskog amfiteatra

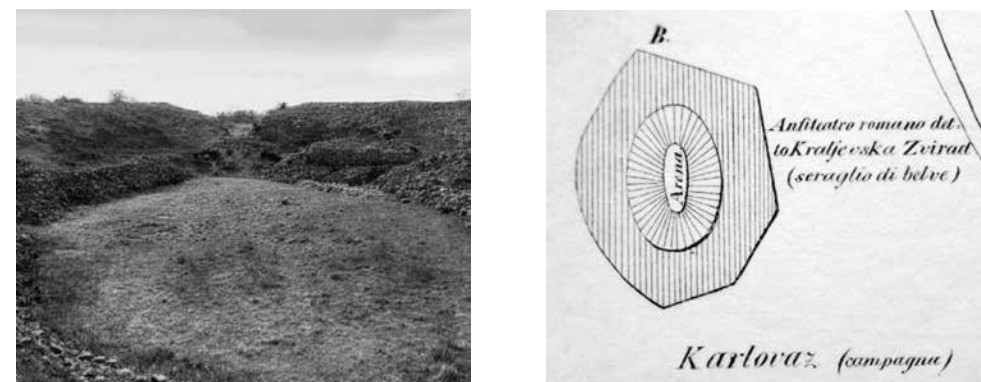

Slika 11. Pogled na unutrašnjost rimskog amfiteatra u Veroni

u Puli vezujemo od strane okolnog hrvatskog pučanstva jednu slavensku predaju o *Kraljeviću Marku*, koji nije umro, nego čeka da iz njega ustane jednog dana (usporedi: Rados, 2000, 51; Ujčić, 1964, 6). Ilustrativan primjer za analogne predaje i tradicije o rimskim građevinama amfiteatara nalazimo na području obližnje Verone, čiji amfiteatar također spada među najljepša arhitektonska ostvarenja na prostoru prostranoga Rimskog Carstva. Naime, prema tamošnjoj mjesnoj predaji rimski amfiteatar u Veroni sagradio je, za samo jednu noć, sam đavao (Bošković-Stulli, 1959, 183-185).

Zaključno razmatranje

U zaključnom razmatranju valja ukazati na određenu povijesnu težinu pojedinih usmenih tradicija i lokalnih memorija, koje možemo vezati uz fenomen rimskih amfiteatara i priređivanja gladijatorskih borbi. U pojedinim slučajevima vremenska atribucija dotičnih tradicija može biti usuglašena s rezultatima arheoloških, povijesnih i drugih vrsta istraživanja. Referenti koji se u ovdje obrađivanoj građi spominju mogu uistinu biti stvarne i povijesno zasvjedočene osobe, kao što je to ujedno slučaj s *Antoniom Caenis* na području rimske kolonije Pole. Što se tiče ovdje obrađivanih usmenih tradicija i lokalnih memorija koje se odnose na period kasne antike i ranog kršćanstva, zasad nemamo nepobitnih tragova sustavnog ubijanja i mučenja kršćana u sklopu rimskih amfiteatara, izuzev kasnije legende o sv. Germanu i njegovog mučeništva, koje vezujemo uz rimski amfiteatar u Puli. Upravo amfiteatar u Puli, kao niti jedna druga građevina iz vremena rimskog vladanja na prostoru istočno-jadranske obale, nije urodila s toliko usmenih tradicija i lokalnih memorija. U sklopu rasprave o toponomastičkoj građi vrijedno je saznanje da bi u pojedinim toponomastičkim referentima mogla biti inkorporirana možebitna usmena tradicija i lokalna memorija o rimskim amfiteatrima, što je primjerice naznačeno na primjeru toponima *Kraljeve zviru*, odnosno, *Kraljevska zvirat* koji označava prostor vojnog amfiteatra u Burnumu (Gliubich, 1860, 233-276).

Slika 12. i 13. Arhivski i terenski prikaz burnumskog amfiteatra

LITERATURA

- Ashe, Geoffrey (1987). *The landscape of King Arthur*. Exeter: Web band Bower.
- Bošković-Stulli, Maja (1959). *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Cremin, Aedeon (2007). *Archaeologica – The world's most significant sites and cultural treasures*. London: Frances Lincoln Publishers.
- Gliubich, Simeone (1860). *Studi archeologici sulla Dalmazia*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, XXII – 2, Taf. I., str. 233-276.
- Kohl, Johann Georg (1856). *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro, zweiter Theil*. Dresden: Arnoldische Buchhandlung.
- Rados, Zvezdana (2000). *Nazorova novelistika – od angažirane do intimističke alegorijske proze*. Radovi filozofskog fakulteta u Zadru (Razdio filoloških znanosti), sv. 28/1999, str. 43-86.
- Starac, Alka (2010). *The amphitheater at Pula*. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Tripps, Johannes (2006). *Reliquien vom Halberstadter Drachen und seinen Artgenossen*. U: Andreas Tacke (ur.), *Ich armer sundinger mensch – Heiligen- und Reliquienkult am Übergang zum konfessionellen Zeitalter* (str. 74-99). Göttingen: WallsteinVerlag.
- Ujčić, Vitomir (1964). *Pula*. Zagreb: Agencija za fotodokumentaciju.

Folk Traditions, Oral Heritage, Local Memories and Legends About Roman Amphitheaters and Gladiatorial Games Along the East Adriatic Coast

ABSTRACT

Folk traditions, oral heritage, local memories and legends can serve as important indicators of the existence of certain archaeological sites in a given area. Although the local population of a region may not be able to define an archaeological phenomenon with complete precision, it is important to emphasize that their stories preserve a certain survival of historical reality which, thanks to these tales and legends, has been transmitted through the years and thus saved from oblivion. Precisely because these stories have been passed down from generation to generation, the original version and the form preserved today often differ significantly due to various influences (embellishment of stories, insertion of personal elements, vivid imagination). Therefore, they do not always fully correspond to historical reality.

In studying the presence of gladiatorial games and amphitheaters in the territory of present-day Croatia, certain phenomena have been recorded that can be linked to oral tradition and local memory. Through interdisciplinary efforts (history, archaeology, church history, archival materials, ethnology, literature, toponymy), this text presents an overview of Roman amphitheaters identified based on preserved oral traditions and local memories.

KEYWORDS: *amphitheater, gladiatorial games, archaeological sites, oral tradition, local memory*